แบบแผนทางสถาปัตยกรรมวิหารไตยวน
The pattern of architectural style of Vihara of Tai Yuan

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี
Sirisak Apisakmontree
นักวิจัยอิสระ
Independent Researcher
Corresponding Author, e-mail: Sak_api@hotmail.com

(Received: March 18, 2021 | Revised: April 17, 2021 | Accepted: May 30, 2021)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องวิหารชาติพันธุ์ไตในล้านนา ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. 2563 มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์แบบแผนทางสถาปัตยกรรมวิหารไตยวน ศึกษาจากวิหารไตยวนในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง จำนวน 10 หลัง ผลการวิจัยพบว่า วิหารไตยวนที่เก่าแก่ที่สุดซึ่งปรากฏในปัจจุบัน มีอายุตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา สามารถจำแนกตามแผนผังได้เป็นวิหารโถง วิหารทึบ และเจติยวิหาร ในส่วนของวิหารทึบแบ่งย่อยได้เป็น 1) วิหารที่มีการย่อเก็จ อันเป็นลักษณะโดดเด่นของวิหารล้านนา โดยมักย่อเก็จด้านหน้าสองตอน ด้านหลังหนึ่งตอน 2) วิหารที่มีห้องท้ายพระประธาน 3) วิหารที่มีคันธกุฎีเป็นส่วนประกอบของอาคาร 4) วิหารที่มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า นิยมกันตั้งแต่สมัยครูบาศรีวิชัยเป็นต้นมา 5) วิหารตรีมุข เริ่มนิยมในภาคกลางของไทยก่อนราวรัชกาลที่ 3 ก่อนแพร่เข้าสู่ล้านนา ส่วนเจติยวิหารพบเพียงหลังเดียวที่วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ มีแผนผังเช่นเดียวกับพุทธคยาและปรากฏมาก่อนในพุกาม สำหรับโครงสร้างหลังคาวิหารไตยวนโดยทั่วไป เป็นหลังคาจั่วซ้อน

ชั้นต่อหลังคาปีกนกด้านข้าง นอกจากนี้ยังพบหลังคาจั่วผืนใหญ่ผืนเดียว และหลังคาที่เป็นเจดีย์ในแผนผังเจติยวิหาร อย่างไรก็ตามพบว่าวิหารล้านนาก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 โครงสร้างหลังคาวิหารจะซ้อนชั้นตามการย่อเก็จที่ปรากฏบนผังพื้นวิหาร แต่ภายหลังสมัยครูบาศรีวิชัยได้เกิดความนิยมในการสร้างวิหารที่มีโครงสร้างหลังคาวิหารซ้อนชั้นแต่ผังพื้นวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

คำสำคัญ : วิหารไตยวน, วิหารล้านนา, ผังพื้นวิหาร, โครงสร้างหลังคาวิหาร

Abstract

This article is a part of the research “Vihara of Tai ethnic groups in Lan Na” that the Department of Cultural Promotion, The Ministry of culture was supported the budget in 2020. The aim of this research is to analyze the pattern of architectural styles of Vihara of Tai Yuan. The researcher study by ten of Tai Yuan Vihara in Chiang Mai Province Lamphun Province and Lampang Province. The oldest Tai Yuan Vihara was built in late 15th century. Refers to the research, this study divided by the plan; Vihara enclosed by a wall, Vihara without a wall and Chetiya Vihara or Vihara with a chedi on the top. Vihara enclosed by a wall divided into 5 styles as following 1) Vihara has Yo-Ket, the typical style of Vihara in Lan Na. The plan of Vihara has Yo-Ket in two parts at the front and one part at the back. (Yo-Ket decreases the right angle of the square plan and makes different small right angles) 2) Vihara has the room next to the Buddha image which can be found in Sukhothai period. 3) Vihara that has the Mondop which can be found in Sukhothai period. 4) Vihara that built on a rectangular plan was popular in the period of Kruba Chao Srivijaya. 5) Vihara with Tri Muk or three porches was popular build in the central Thailand in the reign of King Rama III and was popular build in Lan Na later. About Chetiya Vihara is only found at

Wat Jed Yod in Lan Na period. This unique architectural plan was similar to Bodhi Gaya in Pagan. Structure of the roof of Vihara has several styles as single tiered roof and multi-tiered roofs. However, Vihara in Lan Na that were built before 20th century, the structure of the roof especially the tiered roof was depending on the floor plan with Yo-Ket. Later in the period of Kruba Chao Srivijaya, the multi-tiered roofs was popular built in the rectangular floor plan.

Keywords: Vihara of Tai Yuan, Vihara Lanna, Plan of vihara, The Structure of the roof of vihara.

1. บทนำ

ไตยวนเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาตระกูลไต-กะได (Tai-Kadai Language Family) มีถิ่นอาศัยดั้งเดิมอยู่ทางตอนใต้ของประเทศจีน ต่อมาได้อพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำโขงบนฝั่งที่ราบเชียงแสน มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะในพื้นที่ตามที่ปรากฏในตำนานเมืองเชียงแสน (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี ธนิกานต์ วรธรรมานนท์, 2559, น. 75-83) ในพุทธศตวรรษที่ 19 ได้เคลื่อนย้ายถิ่นฐานไปตั้งเมืองบริเวณริมแม่น้ำปิง บนที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และภายหลังราวต้นกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีการอพยพชาวไตยวนในเมืองเชียงแสนไปตั้งถิ่นฐานในภาคอื่นของประเทศไทย ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า คำเรียกชื่อไตยวนไม่ได้เป็นคำที่บ่งบอกถึงชาติพันธุ์ แต่บอกถึงถิ่นที่อยู่อาศัย คือ ยวนเชียง หรือยุนทาง ที่หมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ทางทิศใต้ของจีน และโยนกคือกลุ่มคนที่อยู่อาศัยในแคว้นโยนกบนที่ราบเชียงแสน ปัจจุบันชาวไตยวนเป็นประชากรส่วนใหญ่ของล้านนา

กลุ่มชาติพันธุ์ไตยวนในล้านนานับถือพุทธศาสนา พวกเขาได้สร้างวัดอันเป็นศาสนสถานสำคัญของพระพุทธศาสนาในลักษณะเฉพาะของตน มีความงดงามเป็นที่น่ารื่นรมย์ โดยวิหารที่ตั้งอยู่กลางวัดมีความสำคัญต่อวัฒนธรรมการสร้างสรรค์งานช่างไตยวนอย่างมาก เนื่องจากวิหารแต่ละหลังถูกสร้างขึ้นตามคติทางพุทธศาสนาที่เชื่อว่าเป็นสถานที่ประทับของพระศาสดา ทำให้วิหารแต่ละหลังถูกสร้างสรรค์ให้เป็นสถานที่อันวิเศษสุด ตกแต่งไว้อย่างวิจิตรพิสดารให้สมกับการเป็นสถานที่ประทับแห่งพระพุทธองค์ ด้วยเหตุนี้ วิหารจึงเป็นสถานที่ซึ่งรวบรวมงานช่างประเภทต่างๆ ได้เป็นอย่างดี แต่วิหารไตยวนที่มีลักษณะเฉพาะตนนั้น จะมีแบบแผนทางสถาปัตยกรรมอย่างไร จะได้วิเคราะห์ไว้ในบทความนี้

2. วัตถุประสงค์

เพื่อวิเคราะห์แบบแผนทางสถาปัตยกรรมวิหารไตยวน

3. วิธีการวิจัย

1. สำรวจเอกสารเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชาวไตยวนจากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อใช้กำหนดพื้นที่ของกลุ่มประชากร โดยพบว่าปัจจุบันชาวไตยวนเป็นประชากรส่วนใหญ่ของล้านนา

2. สำรวจข้อมูลวิหารไตยวนในเอกสารงานวิจัย โดยกำหนดให้เป็นวิหารที่รู้จักกันในสังคมปัจจุบัน เช่น อาจเป็นวิหารไตยวนที่ได้รับการขึ้นทะเบียนของกรมศิลปากร หรือได้รับรางวัลจากสถาบันต่างๆ หรือมีการเผยแพร่ทางสื่ออินเตอร์เน็ต เป็นต้น เนื่องจากการเป็นที่รู้จักของคนในสังคมย่อมหมายถึงการคัดเลือกโดยกลุ่มคนในสังคมระดับหนึ่ง

3. ลงพื้นที่สำรวจและเก็บข้อมูลวิหารไตยวนจำนวน 20 หลัง ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง การเก็บข้อมูลนั้น ใช้วิธีการเก็บข้อมูลจากบุคคลสำคัญในพื้นที่ซึ่งสามารถให้ข้อมูลที่นักวิจัยต้องการได้ เช่น เจ้าอาวาส ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ปราชญ์ท้องถิ่น เป็นต้น โดยเลือกใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกแบบตัวต่อตัว เพื่อให้ได้ข้อมูลประวัติชุมชน ประวัติวัด และประเพณีสำคัญของวัด เป็นต้น ก่อนนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับข้อมูลในเอกสารทางราชการ

4. คัดเลือกวิหารไตยวนที่โดดเด่นจำนวน 10 หลัง โดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้

4.1 เป็นวิหารที่มีสภาพสมบูรณ์ (ไม่พังทลาย)

4.2 ยังเป็นวิหารที่มีการใช้งานอยู่ (ไม่ร้าง)

4.3 เป็นวิหารที่สะท้อนงานฝีมือของช่างไตยวน และตั้งอยู่ในชุมชนไตยวน หรือมีประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับกลุ่มชาติพันธุ์นั้นๆ

4.4 สามารถแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของวิหารไตยวนได้

4.5 เป็นวิหารที่รู้จักกันทั่วไปในปัจจุบัน

ทั้งนี้วิหารไตยวนที่คัดเลือกทั้ง 10 หลัง ได้แก่วิหารในจังหวัดลำปาง มีวิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง วิหารวัดเสลารัตนปัพพตารามวิหารจามเทวี วัดปงยางคก วิหารในจังหวัดลำพูน ได้แก่ วิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัย และวิหารในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่ วิหารวัดต้นเกว๋น วิหารวัดบุบผาราม วิหารวัดปราสาท และเจติยวิหาร วัดเจ็ดยอด (วัดโพธารามมหาวิหาร)

5. นำวิหารทั้ง 10 หลัง มาวิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม

4. ผลการวิจัย

1. อายุสมัยการสร้างวิหารไตยวนในล้านนา

จากตัวอย่างวิหารที่ได้รับการคัดเลือก 10 หลัง สามารถแบ่งตามอายุสมัยของรูปแบบวิหารที่ปรากฏในปัจจุบันได้ดังนี้

1) ปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ได้แก่ เจติยวิหาร วัดเจ็ดยอด (วัดโพธาราม มหาวิหาร) จังหวัดเชียงใหม่

2) พุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง (สร้าง พ.ศ. 1992-2019 บูรณะ พ.ศ. 2039-2042) วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง (สร้าง พ.ศ. 2019) วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

3) พุทธศตวรรษที่ 23 ได้แก่ วิหารหลวง วัดเสลารัตนปัพพตาราม จังหวัดลำปาง (พ.ศ. 2226) วิหารจามเทวี วัดปงยางคก จังหวัดลำปาง (พ.ศ. 2275-2302)

4) พุทธศตวรรษที่ 24 ได้แก่ วิหารหลวง วัดปราสาท จังหวัดเชียงใหม่ (สร้าง พ.ศ. 2366)

5) พุทธศตวรรษที่ 24 ได้แก่ วิหารหลวง วัดต้นแกว่น จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2401) วิหารน้อย วัดบุพพาราม จังหวัดเชียงใหม่ (สร้าง พ.ศ. 2362 บูรณะ พ.ศ. 2460) วิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน (สร้างใหม่ พ.ศ. 2457)

2. แบบแผนทางสถาปัตยกรรมวิหารไตยวน

2.1 แผนผังวิหาร

วิหารไตยวนทั้ง 10 หลัง สามารถจำแนกแบบแผนทางสถาปัตยกรรมได้เป็นวิหารโถง วิหารทึบ และ เจติยวิหาร มีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มวิหารโถง

วิหารโถง คือ วิหารที่ไม่มีผนัง ได้แก่ 1) วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง 2) วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง และ 3) วิหารหลวง วัดเสลารัตนปัพพตาราม เป็นวิหารที่สร้างขึ้นในล้านนา ช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-23 แต่ละหลังมีแผนผังแตกต่างกัน ดังนี้

1) วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง

แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าย่อเก็จ 2 ตอน ด้านหลังย่อเก็จ 1 ตอน ตัวอาคารตั้งอยู่บนฐานเขียงเตี้ยๆ หันหน้าอาคารไปทางทิศตะวันออก มีเสาคู่ในเป็นเสาไม้ กลม รับน้ำหนักหลังคาจั่วตอนกลาง และเสาคู่นอกเป็นเสาก่ออิฐถือปูน รับน้ำหนักหลังคาปีกนกที่คลุมลงมาต่ำ ด้านข้างทั้งสองใช้ไม้ตีเป็นกรอบในลักษณะการเข้าลิ้น แล้วกรุด้วยแผ่นไม้ตามแนวยาวจนเต็มกรอบ มีความสูงประมาณครึ่งหนึ่งของเสาที่รับหลังคาปีกนก เรียกฝ้าย้อย หรือฝ้าหยาบ มีบันไดทางขึ้นในตอนกลางด้านหน้า บริเวณย่อเด็จด้านทิศเหนือและทิศใต้ หลังคาจั่วซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ตามการย่อเก็จของฐาน ต่อปีกนกโดยรอบ ซ้อนกัน 2 ชั้น

2) วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง

แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าย่อเก็จ 2 ตอน ด้านหลังย่อเก็จ 1 ตอน ตัวอาคารตั้งบนฐานเขียงเตี้ยๆ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเสาคู่ในเป็นเสาไม้ กลม รับน้ำหนักหลังคาจั่วตอนกลาง และเสาคู่

นอกเป็นเสาก่ออิฐถือปูน รับน้ำหนักหลังคาปีกนกที่คลุมลงมาต่ำ ด้านข้างทั้งสองเป็นฝาย้อย มีบันไดทางขึ้นในตอนกลางด้านหน้า ก่อผนังทึบด้านหลังในห้องประดิษฐานพระประธาน เดิมประดิษฐานบนฐานชุกชีที่สร้างติดผนังท้ายวิหาร ภายหลังได้ก่อฐานชุกชีอีกหลังด้านหน้าฐานชุกชีเดิม เพื่อประดิษฐานพระประธานในปัจจุบัน หลังคาจั่วซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ตามการย่อเก็จของฐานต่อปีกนกโดยรอบ

3) วิหารหลวง วัดเสลารัตนปัพพตาราม

แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าย่อเก็จ 1 ตอน ด้านหลังไม่ย่อเก็จ ตัวอาคารตั้งบนฐานเขียงเตี้ยๆ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีเสาคู่ในเป็นเสาไม้ กลม รับน้ำหนักหลังคาจั่วตอนกลาง และเสาคู่นอกเป็นเสาไม้กลม รับน้ำหนักหลังคาปีกนกที่คลุมลงมาต่ำ ยกเว้นเสาด้านหน้าสุด ที่เป็นเสาก่ออิฐถือปูน สี่เหลี่ยม ผนังด้านข้างบริเวณห้องประดิษฐานพระประธานกับส่วนที่ตั้งอาสนะสงฆ์ ก่ออิฐถือปูนทึบ ส่วนที่เหลือเป็นฝ้าย้อย มีบันไดทางขึ้นในตอนกลางด้านหน้า ห้องสุดท้ายในส่วนย่อเก็จเป็นฐานชุกชีประดิษฐานพระประธาน หลังคาจั่วซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ไม่เป็นไปตามการย่อเก็จของผังพื้น ต่อปีกนกโดยรอบ

แผนผังวิหารโถงทั้ง 3 หลังมีลักษณะร่วมกัน คือ เป็นวิหารไม้ ใช้ระบบเสาและคานรับน้ำหนักอาคาร โครงสร้างหลังคาเป็นแบบม้าต่างไหม อาคารตั้งบนฐานที่ไม่สูงมากนัก แผนผังมีการย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน แม้วิหารจามเทวี วัดปงยางคก จะมีการย่อเก็จด้านหน้า 1 ตอน ด้านหลังไม่ย่อเก็จ แต่เมื่อขึ้นโครงสร้างหลังคาก็เป็นไปตามแบบแผนของการย่อเก็จของผังพื้น คือ ด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เสาคู่ในตั้งขึ้นเพื่อรับน้ำหลักหลังคาจั่วในตอนกลาง และเสาคู่นอกใช้รับน้ำหนักหลังคาปีกนกที่ทอด

ลงต่ำกว่าอาคารปกติ เพราะใช้ป้องกันแดดและฝนที่จะสาดเข้ามาในวิหาร ยกเว้นทางด้านหลังเท่านั้นที่ก่อผนังสูงขึ้นไปถึงคาน ส่วนด้านข้างทั้งสอง ใช้ไม้ตีเป็นกรอบในลักษณะการเข้าลิ้น แล้วกรุด้วยแผ่นไม้ตามแนวยาวจนเต็มกรอบ มีความสูงประมาณครึ่งหนึ่งของเสาที่รับหลังคาปีกนก เรียกฝ้าย้อย หรือฝ้าหยาบ ใช้กันแดดและฝนที่จะลอดจากใต้ชายคาปีกนกอีกครั้งหนึ่ง มักมีการเขียนภาพจิตรกรรมที่ฝ้าย้อยด้านในวิหาร ผนังด้านหลังห้องสุดท้ายที่ประดิษฐานพระประธานก่อทึบ แต่ก็อาจมีการก่อผนังเพิ่มมาทางด้านทิศใต้ ที่มีธรรมาสน์และอาสนะสงฆ์ตั้งไว้ เช่นวิหารจามเทวี วัดปงยางคก เป็นต้น โดยแผนผังในลักษณะนี้ยังพบที่วิหารหลวง วัดเวียงเถิง จังหวัดลำปาง และวัดคะตึกเชียงมั่น จังหวัดลำปาง

กลุ่มวิหารทึบ

วิหารทึบ คือ วิหารมีผนังก่อทึบทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ 1) วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง 2) วิหารวัดปราสาท จังหวัดเชียงใหม่ 3) วิหารวัดต้นเกว๋น จังหวัดเชียงใหม่ 4) วิหารน้อย วัดบุพพาราม จังหวัดเชียงใหม่ 5) วิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน แต่ละหลังมีรูปแบบและแผนผังที่ต่างกันไปดังนี้

1) วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง เดิมเป็นวิหารโถงมาก่อน สร้าง พ.ศ. 2019 มาเปลี่ยนเป็นวิหารทึบเมื่อไหร่ไม่ปรากฏหลักฐาน แผนผังวิหารพระพุทธในปัจจุบันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อเก็จด้านหน้าและด้านหลังอย่างละ 1 ตอน โดยย่อเก็จด้านหน้าใช้เป็นโถงทางเข้า ย่อเก็จด้านหลังเป็นห้องว่าง ส่วนพระประธานประดิษฐานในห้องถัดมา มีเสาคู่ในเป็นเสาไม้กลม รับน้ำหนัก

หลังคาจั่วในตอนกลาง และเสาคูนอก เป็นเสาก่ออิฐถือปูน สี่เหลี่ยม รับน้ำหนักหลังคาปีกนก ผนังด้านหลังก่อทึบ ผนังด้านอื่นมีฝาย้อยปิดลงมาครึ่งหนึ่งของวิหารตอนบน ส่วนตอนล่างเป็นผนังก่ออิฐถือปูน หลังคาเป็นจั่ว ซ้อนหน้าและหลังตามผังการย่อเก็จ ต่อปีกนกด้านข้าง

รูปแบบวิหารพระพุทธที่มีห้องท้ายพระประธานพบจำนวนน้อยในล้านนา แต่พบรูปแบบวิหารเช่นนี้มาก่อน ในสุโขทัยและกำแพงเพชร ได้แก่ วิหารวัดซ่อนข้าว และวิหารวัดเจดีย์สี่ห้อง จังหวัดสุโขทัย และวิหารวัดพระนอน จังหวัดกำแพงเพชร เป็นต้น (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2551, น. 90) รูปแบบวิหารข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับสุโขทัย สอดคล้องกับประวัติการก่อสร้างที่ระบุว่า เจ้าหมื่นคำเป็ก เจ้าเมืองลำปาง ประธานการสร้างวิหารพระพุทธ เป็นชาวเชลียง สุโขทัย ดังที่ปรากฏในพงศาวดารโยนก (พระยาประชากิจกรจักร, 2557, น. 409) ว่า เป็นชาวเชลียง ได้มาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราช ได้ไปเป็นเจ้าเมืองลำปาง สอดคล้องกับเนื้อหาในตำนานพระธาตุลำปางหลวง (วัดพระธาตุลำปางหลวง, 2550, 28) ว่า “...เป็นเชื้อขุน อยู่เมืองใต้ มาอยู่ในอำนาจอาญาแก่งพระยาธรรมราชาติโลกะ ก็ให้หมื่นคำเป็กมาครองเมืองนคร...” วิหารลักษณะนี้ยังพบที่วิหารวัดศรีชุม อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

2) วิหารวัดปราสาท จังหวัดเชียงใหม่

ลักษณะเป็นวิหารทึบ ที่มีคันธกุฎี (กู่ปราสาท) ต่อท้ายวิหาร สร้าง พ.ศ. 2366 มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน ต่อจากส่วนย่อเก็จด้านหลังจึงเป็นคันธกุฎี มีเสาคู่ในเป็นเสาไม้ กลม รับน้ำหนักหลังคาจั่วในตอนกลาง และเสาคู่นอกเป็นเสาก่ออิฐถือปูน สี่เหลี่ยม รับน้ำหนักหลังคาปีกนก โดยห้องท้ายวิหารมีทางเข้าเชื่อต่อไปยังปราสาทด้านท้ายวิหาร รูปแบบวิหารเช่นนี้ ยังพบที่ วิหารหลวง วัดป่าแดงมหาวิหาร จังหวัด

เชียงใหม่ วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ วิหารวัดกู่เสี้ยว จังหวัดน่าน เป็นต้น

สำหรับวิหารหลวง วัดป่าแดงมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ยังไม่สามารถกำหนดอายุการสร้างที่ชัดเจนได้ วิหารหลังนี้ได้รับการบูรณะใน พ.ศ. 2361 (คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่, 2538, น. 158) ต่อมาครูบาศรีวิชัย ได้บูรณะวิหารอีกครั้ง และสร้างหอไตร ที่ตั้งอยู่ด้านท้ายวิหารบนฐานเดียวกัน ลักษณะเป็นวิหารทึบ ท้ายวิหารเชื่อมกับปราสาท ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน เสาคู่ในเป็นเสาไม้ กลม รับน้ำหนักหลังคาจั่ว เสาคู่นอกเป็นเสาไม้ สี่เหลี่ยม รับน้ำหนักหลังคาปีกนก ท้ายวิหารเป็นผนังทึบ เจาะช่องเชื่อมกับคันธกุฎีท้ายวิหาร ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำริดบนฐานชุกชี หลังคาจั่ว ซ้อนชั้นด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ตามผังพื้นคันธกุฎีท้ายวิหาร เป็นเจดีย์ ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส เรือนธาตุก่อทึบไม่มีซุ้มจระนำ ยกเว้นด้านทิศตะวันออกที่เชื่อมกับท้ายวิหาร เจาะเป็นคูหาเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปในคูหา ส่วนบนเป็นหลังคาเอนลาด 2 ชั้น เหนือขึ้นไปเป็นยอดและฉัตร

วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ สร้างใน พ.ศ. 2061 (พระรัตนปัญญาเถระ, 2501, น. 151-152) ต่อมาใน พ.ศ. 2356 มีการสร้างวิหารลายคำใหม่ โดยเจ้าสุวรรณคำมูลเป็นประธาน และเจ้าพระยาสุธัมมราชา และศรัทธาโชดกเป็นผู้สร้าง โดยสร้างบนฐานเดิม (วรลัญจน์ บุณยสุรัตน์, 2542, น. 111) และใน พ.ศ. 2483 ได้มีการบูรณะโดยมีครูบาศรีวิชัยเป็นประธาน ปัจจุบันวิหารหลังนี้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน เสาคู่ในเป็นเสาไม้ กลม รับน้ำหนักหลังคาจั่ว เสาคู่นอกเป็นเสาไม้ สี่เหลี่ยม รับน้ำหนักหลังคาปีกนก เฉพาะเสาด้านหน้าเป็นเสาแปดแหลี่ยม ฐานชุกชี

ประดิษฐานพระประธานในห้องท้ายวิหารก่อเต็มความกว้างของวิหาร มีเพียงประตูเล็กๆ ที่เชื่อมต่อกับคันธกุฎีท้ายวิหาร เดิมอาจเป็นลักษณะเดียวกับวิหารวัดปราสาท ที่มีทางเชื่อมกันระหว่างวิหารกับคันธกุฎีท้ายวิหาร หลังคาจั่ว ซ้อนชั้น ด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ตามผังพื้น ลักษณะคันธกุฎีท้ายวิหารเป็นเจดีย์ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนเรือนธาตุมีซุ้มจระนำทั้ง 4 ด้าน โดยด้านทิศตะวันออกทำเป็นทางเชื่อมกับท้ายวิหาร มี 5 ยอด คือ ยอดในส่วนตอนกลาง และยอดทั้ง 4 เหนือซุ้มจระนำในแต่ละด้าน

คันธกุฎีหรือกู่ปราสาท อันเป็นที่ประดิษฐานพระประธานนั้น ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นตัวแทนสถานที่สถิตสำราญของพระพุทธเจ้า เช่น คันธกุฎีของปทุมุตรพุทธเจ้า (ขุ.อป. 32/18/85) คันธกุฎีของพระติสสพุทธเจ้า (ขุ.อป. 32/ 172/ 272) คันธกุฎีของพระผุสสพระพุทธเจ้า (ขุ.อป. 33/131/220) คันธกุฎีของพระกัสสปพุทธเจ้า (ขุ.อป. 33/140/250) หรือเรียกว่าคันธเคหะ (ขุ.อป. 33/158/306.) หมายถึง วิหารที่มีกลิ่นหอม คือ มีการบูชาพระพุทธเจ้าที่ประทับในวิหารนั้นด้วยของหอม เช่นที่คนรักษาคันธกุฎีของพระสิทธัตถะอดีตพระพุทธเจ้า ทำการอบพระคันธกุฎีให้หอมตามกาลเวลาที่เหมาะ แล้วไม่เกิดในทุคติเลย หรือบุรุษหนึ่งเกิดในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ได้ฟังธรรมพระองค์แล้วเลื่อมใส นำของหอมทั้ง 4 ชาติ มาลูบไล้ทาพระคันธกุฎีเดือนละ 8 วัน จากนั้นเกิดที่ใดก็มีกลิ่นกายหอม จนกระทั่งมาสำเร็จอรหันตผลในพุทธกาลนี้ (พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), 2551, 40-48.) ของหอมทั้ง 4 ชาติ ได้แก่ จันทร์แดง ดอกไม้แคว้นโยนก (ก้านพลู) กฤษณา และกำยาน หรือดอกไม้แคว้นโยนก (ก้านพลู) กฤษณา กำยาน และพิมเสน (ที.อภิ.ฎี. 1/252.)

ในทางสถาปัตยกรรม การสร้างคันธกุฎีหรือกู่ปราสาท เป็นการทำอาคารให้พอดีที่จะคลุมพระพุทธรูป ไม่ให้มีพื้นที่ว่างมากพอสำหรับบุคคลใดที่จะ

เข้าไปกราบไหว้พระพุทธรูปภายในคันธกุฎี ดังเช่นวิหารทั่วไป เนื่องด้วยการสร้างเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ เมื่อทรงพักผ่อนอิริยาบถ จึงไม่ควรมีใครเข้าไปรบกวน ดังเช่นในพรหมสังยุตต์ อันเป็นพระสูตรเกี่ยวกับพรหมที่เข้ามาเฝ้าพระพุทธองค์ พรหมบางองค์มาขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในคันธกุฎี ก็ต้องแอบอยู่ข้างประตู ไม่กล้าเข้าไปรบกวน ได้แต่ซุบซิบนินทาธรรมกับผู้อื่น (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2545, น. 92-93.)

ในล้านนานอกจากจะพบคันธกุฎีท้ายวิหารแล้ว ยังปรากฏที่เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนในห้องสุดท้ายของวิหารทึบ โดยส่วนท้ายของคันธกุฎีติดกับผนังวิหาร เช่น วิหารวัดขุนคงหลวง อำเภอขุนคง จังหวัดเชียงใหม่ อุโบสถวัดยางหลวง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ และคันธกุฎีที่มีลักษณะเป็นซุ้มปราสาทตั้งอยู่ในวิหารโถง หรือวิหารทึบ ไม่ติดกับผนังวิหาร เช่น วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามอาคารประเภทนี้พบในสุโขทัยและกำแพงเพชรด้วย ทั้งคันธกุฎีในห้องท้ายวิหาร เช่น วัดสวนแก้วอุทยานน้อย วัดหลักเมือง วัดเขาสุวรรณคีรี วัดกุฎีราย วัดสระปทุม วัดพรหมสี่เหน้า วัดสระไข่น้ำ วัดยายตา วัดอีบาง วัดหัวโขน วัดชมชื่น วัดเขาใหญ่บน และวิหารภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง เป็นต้น คันธกุฎีที่ตั้งอยู่ภายในวิหาร เช่น โบราณสถานหมายเลข 10 โบราณสถานหมายเลข 18 โบราณสถานหมายเลข 40 วิหารน้อยในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เชลียง อุโบสถวัดเขาพระบาท 2 และอุโบสถวัดโคกสิงคาราม เป็นต้น

ตัวอย่างคันธกุฎีที่วัดศรีชุม เมืองเก่าสุโขทัย เป็นอาคารขนาดพอดีกับพระประธาน โดยพระชานุทั้งสองของพระพุทธรูปยื่นล้ำเกินเข้าไปในแนวกำแพงทั้งสองข้าง ทำให้ต้องก่อผนังเว้าลึกเข้าไปตามรูปพระชานุ ด้านหลังของพระพุทธรูปก่อชิดผนัง ด้านหน้ามีที่ว่างแคบๆ ก่อนจะเป็นช่องของซุ้มประตู

ทางเข้าแคบๆ ด้านหน้าคันธกุฎีเป็นพื้นที่สำหรับให้ผู้คนสักการะบูชาพระพุทธรูป แยกส่วนไม่ปนกัน

สำหรับในล้านนา การก่อสร้างวิหารหรืออุโบสถที่มีคันธกุฎีในห้องสุดท้ายของอาคาร พบตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ได้แก่ อุโบสถวัดยางหลวง สร้าง พ.ศ. 2026 ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ มีการก่อสร้างวิหารโถงที่มีคันธกุฎีภายในวิหาร ได้แก่ วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง โดยคันธกุฎีในวิหารสร้าง พ.ศ. 2039-2042 ซึ่งมีขนาดเล็กมากเมื่อเทียบกับวิหารขนาดใหญ่ การสร้างอาคารที่มีคันธกุฎีในห้องสุดท้ายของวิหารมีเรื่อยมาถึงพุทธศตวรรษที่ 24 คือ วัดขุนคงหลวง ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากาวิละ (ครองราชย์ พ.ศ. 2317-2356) ในระยะเดียวกันนี้ ได้ปรากฏวิหารที่มีคันธกุฎีท้ายวิหารด้านนอก ได้แก่ วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร สร้างใน พ.ศ. 2061 และสร้างใหม่ พ.ศ. 2356 ทับลงบนที่เดิม วิหารหลวง วัดป่าแดงมหาวิหาร บูรณะใน พ.ศ. 2361 และวิหารวัดปราสาท สร้าง พ.ศ. 2366 ซึ่งมีแบบแผนการก่อสร้างที่คันธกุฎีเป็นส่วนหนึ่งของวิหารขนาดใหญ่

3) วิหารวัดต้นเกว๋น จังหวัดเชียงใหม่

วิหารต้นแกว๋น สร้าง พ.ศ. 2401 เป็นวิหารทึบ ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหน้าย่อเก็จ 2 ตอน ด้านหลังย่อเก็จ 1 ตอน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีบันไดทางขึ้นในตอนกลางด้านหน้า เสาคู่ในเป็นเสาไม้ กลม รับน้ำหนักหลังคาจั่ว เสาคู่นอกเป็นเสาไม้ สี่เหลี่ยม รับน้ำหนักหลังคาปีกนก มีประตูทางเข้าในตอนกลางด้านหน้า ต่อกับบันไดทางขึ้น ห้องสุดท้ายประดิษฐานพระประธานบนฐานชุกชี หลังคาจั่วซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ตามผังลักษณะแผนผังวิหารเช่นนี้ ยังพบที่วิหารวัดทุ่งอ้อหลวง วิหารวัดสำเภา จังหวัดเชียงใหม่

นอกจากจะพบวิหารที่มีการย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน แล้ว ในล้านนายังพบวิหารที่มีการย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 2 ตอน เช่น วิหารวัดหางดง สร้าง พ.ศ. 2380-2400 วิหารวัดบวกครกหลวง สร้าง พ.ศ. 2400-2440 วิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง จังหวัดน่าน สร้าง พ.ศ. 2363 วิหารลักษณะนี้ไม่ปรากฏการสร้างมุขโถงด้านหน้าวิหาร (พีระนันท์ นันทขว้าง, 2553, น. 406) พบในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25

4) วิหารน้อย วัดบุพพาราม จังหวัดเชียงใหม่

วิหารหลังนี้สร้างใน พ.ศ. 2362 สมัยเจ้าหลวงธรรมลังกา บูรณะ พ.ศ. 2445 โดยเจ้าแม่ทิพผสม ณ เชียงใหม่ เป็นประธาน ลักษณะเป็นวิหารทึบ ขนาดเล็ก ก่ออิฐถือปูน ในผังตรีมุข มุขหน้าหันไปทางทิศเหนือ มุขหลังหันไปทางทิศใต้ และมุขด้านข้างหันไปทางทิศตะวันออก ภายในประดิษฐานพระประธาน 2 องค์ หันหน้าไปทางทิศเหนือและทิศใต้ วิหารหลังนี้ได้รับบูรณะในสมัยครูบาหลานอินต๊ะ ครูบาเทิ้ม ซึ่งได้ตัดมุขด้านหลังและด้านข้างออก จึงทำให้เหลือเพียงมุขด้านหน้า ปัจจุบันเป็นวิหารทึบ ก่ออิฐถือปูน มีขนาดเล็ก ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อเก็จด้านหน้า 1 ตอน เป็นมุขหน้า หลังคาแบบจั่วซ้อนตอนหน้า 1 ชั้น ตามผังพื้น ต่อปีกนกด้านข้าง ไม่ค่อยปรากฏในวิหารล้านนา

วิหารตรีมุขนั้น หมายถึง อาคารที่ต่อมุขเพิ่มขึ้นจากด้านยาวด้านใดด้านหนึ่งของผังรูป 4 เหลี่ยมผืนผ้าเดิม ทำให้อาคารหลังดังกล่าวมีหน้าจั่วขึ้น 3 ด้าน ปรากฏมาก่อนในภาคกลางของไทย เช่น อุโบสถตรีมุข วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ วิหารตรีมุข วัดบรมวงศ์อิศรวรารามวรวิหาร อยุธยา เป็นต้น วิหารตรีมุขไม่ค่อยพบในล้านนา ที่พบเช่น วิหารตรีมุขวัดดอยน้อย จังหวัดลำพูน ส่วนอาคารตรีมุขอื่นๆ เช่น หอไตรวัดฟ่อนสร้อย จังหวัดเชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2471-2477 หอไตรวัดหมื่นสาร (หลังเดิม) จังหวัดเชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2481 หอไตรวัด

ชมพูนุท จังหวัดเชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2485 หอไตรวัดกิ่วแลหลวง จังหวัดเชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2524 หอไตรวัดพันตน จังหวัดเชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2499 หอไตรวัดแสนคันธา จังหวัดเชียงใหม่ สร้าง พ.ศ. 2539 หอไตรวัดม่อนกระทิง จังหวัดลำปาง สร้าง พ.ศ. 2539 (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2557, น. 80-117) ด้วยเหตุนี้ วิหารตรีมุขจึงเริ่มนิยมในภาคกลางของไทยก่อน ราวรัชกาลที่ 3 (ครองราชย์ พ.ศ. 2367-2394) ภายหลังจึงแพร่เข้ามาในล้านนา ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นอย่างช้า เช่น วิหารน้อยวัดบุพพาราม สร้าง พ.ศ. 2445 เป็นต้น ทั้งอาคารตรีมุขประเภทอื่นที่พบในล้านนา เช่น หอไตร ก็พบว่าในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

5) วิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

วิหารหลวงวัดพระธาตุหริภุญชัยสร้างในสมัยพระเมืองแก้ว ถูกพายุใหญ่พัดทลายทั้งหลัง ต่อมาจึงสร้างขึ้นใหม่ โดยรูปแบบในปัจจุบัน เป็นผลมาจากการบูรณะของครูบาศรีวิชัย ใน พ.ศ. 2463 ลักษณะเป็นวิหารทึบ ก่ออิฐถือปูน ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่ย่อเก็จทั้งด้านหน้าและหลัง มีระเบียงรอบอาคาร ห้องด้านหลังเป็นห้องประดิษฐานพระประธาน เสาคู่ในเป็นเสาก่ออิฐถือปูน สี่เหลี่ยม รับน้ำหนักหลังคาจั่วในตอนกลาง เสาคู่นอก ก่ออิฐถือปูน สี่เหลี่ยม รับน้ำหนักหลังคาปีกนก ส่วนเสาระเบียงรับหลังคาปีกนกชั้นล่าง เป็นเสาก่ออิฐสี่เหลี่ยม มีประตูทางเข้าในตอนกลางด้านหน้า สองข้างประตูเป็นหน้าต่าง และในห้องที่ 2 ด้านทิศเหนือและใต้ มีหน้าต่างด้านละ 4 บาน หลังคาจั่ว ซ้อนหน้า 1 ชั้น หลัง 1 ชั้น ต่อปีกนก ซ้อนกัน 2 ชั้น

รูปแบบวิหารที่มีผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่ย่อเก็จทั้งหน้าหลัง ยังเป็นรูปแบบของวิหารหลวง วัดพระสิงห์ วิหารวัดหลวง วัดบุพพาราม วิหารวัดพวกหงส์ วิหารวัดเชตุพน จังหวัดเชียงใหม่ วิหารวัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงราย วิหารวัด

ศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา เป็นต้น ทั้งหมดเป็นวิหารที่สร้างหรือบูรณะในสมัยครูบาศรีวิชัย โดยเมื่อจำแนกรายละเอียดของแผนผังวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สามารถจำแนกได้เป็น

1) วิหารผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่มีระเบียงรอบ เช่น วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน ครูบาศรีวิชัยบูรณะ พ.ศ. 2463

2) วิหารผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่มีมุขหน้าและหลัง เช่น วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ครูบาศรีวิชัยเป็นประธานในการสร้าง พ.ศ. 2466 วัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา บูรณะโดยครูบาศรีวิชัย ใน พ.ศ. 2465-2466

3) วิหารผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่มีมุขหน้า เช่น วัดเชตุพน จังหวัดเชียงใหม่ เป็นผลมาจากการบูรณะ ใน พ.ศ. 2472 สมัยครูบาศรีวิชัย

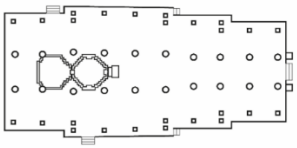
4) วิหารผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เช่น วิหารหลวง วัดบุพพาราม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นผลการบูรณะใน พ.ศ. 2460 สมัยครูบาศรีวิชัย

เจติยวิหาร

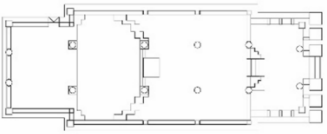
เจติยวิหาร ปรากฏเพียงวัดเดียว คือ เจติยวิหารวัดโพธารามมหาวิหาร จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะเป็นวิหารที่มีส่วนหลังคาเป็นเจดีย์ สร้างในสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. 1998-1999 โดยทรงให้หมื่นด้ำพร้าคตเป็นแม่กองควบคุมการก่อสร้างวิหาร คล้ายกับเจดีย์ที่พุทธคยา ตัววิหารก่อด้วยศิลาแลง มีพระเจดีย์จำนวน 7 องค์ ตั้งอยู่บนหลังคา (สงวน โชติสุขรัตน์, 2515, น. 111-112) นอกจากที่พุทธคยาแล้ว วิหารที่มีเจดีย์บนหลังคา พบได้ทั่วไปในพม่า เช่น วิหารติโลมินโล (Htilominlo) วิหารอานันทเจดีย์ (Ananda Zedi) และวิหารโลกะเตคปาน (Loko Taik Pan) เป็นต้น

รูปแบบผังเจติยวิหารนี้ มีลักษณะพิเศษ ไม่ปรากฏที่ใดในล้านนา ผังเจติยสถานคล้ายรูปตัวที โดยผังหลักเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทางด้านหน้าได้ขยายผังพื้นอาคารออกไปด้านข้างทั้งสองข้าง จึงมีรูปคล้ายตัวที ทางด้านหลังย่อเก็จ ตัวอาคารตั้งบนฐานบัวคว่ำ ก่อด้วยศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูทางเข้าด้านหน้า ด้านในเป็นคูหา มีบันไดทางขึ้นไปลานด้านบน เช่นเดียวกับมุขหลังที่ทำเป็นคูหา ด้านบนอาคาร ประดิษฐานเจดีย์จำนวน 7 องค์ ส่วนตอนกลางตั้งเจดีย์ประธานทรงศิขระ มีมุขยื่นออกมาทางตะวันออก เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป รอบเจดีย์ประธานที่มุมทั้ง 4 ประดิษฐานเจดีย์ที่มียอดเป็นอมาลกะแบบเจดีย์ที่พุทธคยา ด้านหน้าเจดีย์ประธานในส่วนผังที่ต่อออกมาทางด้านทิศเหนือใต้ เป็นที่ประดิษฐานเจดีย์ทรงระฆัง 2 องค์

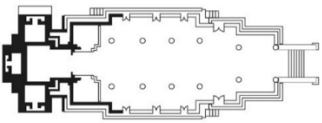
ด้วยเหตุนี้ เจติยวิหาร วัดโพธารามมหาวิหาร จึงเป็นวิหารที่สร้างในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 ตามแผนผังเจดีย์ที่พุทธคยา โดยลักษณะเจติยวิหารนี้ ปรากฏในพุกามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา

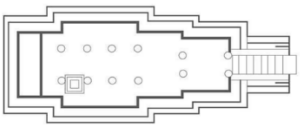
ผังพื้นวิหารโถง
วิหารหลวง วัดพระธาตุลำปางหลวง
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

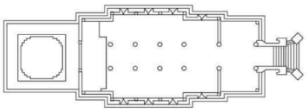
ผังพื้น วิหารทึบที่กั้นห้องในตอนท้ายวิหาร
วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

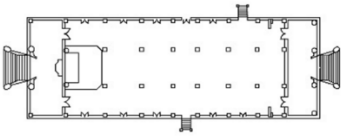
ผังพื้น วิหารทึบที่มีคันธฏุติต่อท้ายวิหาร
วิหารหลวง วัดปราสาท
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

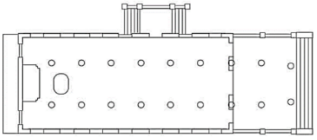
ผังพื้น วิหารย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน หลัง 1 ตอน
วิหารวัดทุ่งอ้อหลวง
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

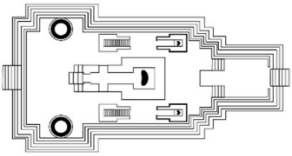
ผังพื้น วิหารย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน หลัง 1 ตอน
วิหารวัดสำเภา
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

แผนผัง วิหารทึบ สี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขหน้าและหลัง วิหาร
หลวง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

ผังพื้น วิหารทึบ สี่เหลี่ยมผืนผ้ามีมุขหน้า วิหารหลวง
วัดเชตุพน
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

ผังพื้นชั้นบน
เจดียวิหาร วัดโพธารามมหาวิหาร
ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

2.2 รูปแบบหลังคาวิหาร

จากการศึกษาวิหารทั้ง 10 หลัง พบว่ามีโครงสร้างหลักเป็นหลังคาจั่วต่อปีกนกด้านข้าง โดยมีการเรียงซ้อนกันของหลังคาจั่วในตอนหน้าหลัง ยกเว้นเจติยวิหาร วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. หลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้าและด้านหลังอย่างละ 1 ชั้น

วิหารลักษณะนี้ที่มีผังย่อเก็จล้อกับการซ้อนชั้นหลังคา นอกจากจะพบที่วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปาหลวง จังหวัดลำปางแล้ว ยังพบที่อุโบสถวัดสุชาดาราม จังหวัดลำปาง (พ.ศ. 2325-2352) ส่วนวิหารที่มีการซ้อนชั้นของหลังคาจั่วด้านหน้าและด้านหลังอย่างละ 1 ชั้น ในผังสี่เหลี่ยมผืนผ้า นอกจากวิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน (ครูบาศรีวิชัยบูรณะ พ.ศ. 2463) ยังพบที่วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย (พ.ศ. 2433) วิหารวัดพระแก้วดอนเต้า จังหวัดลำปาง ด้วยเหตุนี้ วิหารที่มีการซ้อนชั้นของหลังคา ด้านหน้าและหลังอย่างละ 1 ชั้นนั้น พบมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 โดยพบจำนวนน้อย และพบอีกครั้งในพุทธศตวรรษที่ 24-25 ในผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า อันเป็นผลมาจากการบูรณะของครูบาศรีวิชัย

2. หลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้า 1 ชั้น ไม่ซ้อนด้านหลัง

พบจำนวนน้อย นอกจากจะพบที่วิหารน้อย และวิหารหลวง วัดบุพพารามแล้ว ยังพบที่อุโบสถวัดสำเภา จังหวัดเชียงใหม่

3. หลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น

การซ้อนชั้นในลักษณะนี้พบปริมาณมากที่สุด โดยพบว่าเป็นการซ้อนชั้นล้อไปกับผังพื้นวิหารที่ย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน โดยแนวความสูงของผนังจะมีการลดระดับความสูงลงมาตามลำดับการซ้อนชั้นหลังคา นอกจาก

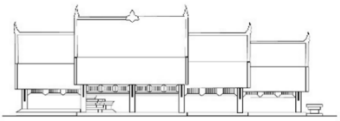
ตัวอย่างวิหารแล้ว ยังพบที่วิหารวัดทุ้งอ้อหลวง จังหวัดเชียงใหม่ และวิหารวัดคะตึกเชียงมั่น จังหวัดลำปาง (พ.ศ. 2375) เป็นต้น

อย่างไรก็ตามยังพบการซ้อนชั้นของหลังคาในลักษณะนี้ แต่มีพื้นวิหารที่มีการย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลังไม่ย่อเก็จ เช่น วิหารวัดสุชาดาราม จังหวัดลำปาง (พ.ศ. 2325-2352) และพบในผังพื้นวิหารที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่ย่อเก็จ ได้แก่ วิหารหลวง วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ (ครูบาศรีวิชัยบูรณะ พ.ศ. 2463) วิหารวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 24) วัดพวกหงส์ (พุทธศตวรรษที่ 24) วัดประตูป่อง จังหวัดลำปาง (พ.ศ. 2409) ทั้งสองลักษณะมีการซ้อนชั้นของหลังคาไม่เป็นไปตามการย่อเก็จของผังผืน ด้วยเหตุนี้ วิหารที่มีการซ้อนชั้นหลังคาด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น โดยมีผังพื้นย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน พบในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21-พุทธศตวรรษที่ 25 และในพุทธศตวรรษที่ 24-25 ยังพบในวิหารที่มีการซ้อนชั้นหลังคาด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น บนผังพื้นย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน และผังพื้นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ไม่ย่อเก็จ

4. วิหารที่มีหลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 2 ชั้น ได้แก่ วิหารวัดหางดง จังหวัดเชียงใหม่ (พุทธศตวรรษที่ 25)

5. วิหารที่มีหลังคาจั่วผืนเดียว ไม่ซ้อนหน้าและหลัง ได้แก่ วิหารวัดเชตุพน จังหวัดเชียงใหม่ (พ.ศ. 2472) วัดแสนเมืองมา จังหวัดลำปาง (พ.ศ. 2450) วัดผาแดงหลวง จังหวัดลำปาง วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงราย วัดบุญเกิด จังหวัดพะเยา (พ.ศ. 2455) ซึ่งพบมากในพุทธศตวรรษที่ 25 เช่นกัน

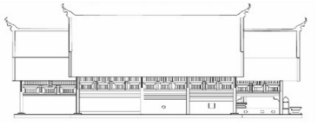
6. วิหารที่มีหลังคาเป็นเจดีย์มีเพียงเจติยวิหาร วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

การซ้อนชั้นหลังคาจั่วด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 2 ชั้น ล้อกับผังพื้นย่อเก็จ วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

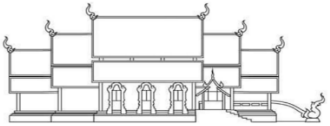
การซ้อนชั้นหลังคาจั่วด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า วิหารหลวง วัดพระสิงห์ ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

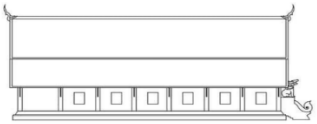
การซ้อนชั้นหลังคาจั่วด้านหน้า 1 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ล้อกับผังพื้น วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

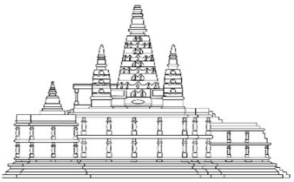
การซ้อนชั้นหลังคาจั่วด้านหน้า 1 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น ผังพื้นสี่เหลี่ยมผืนผ้า วิหารหลวง วัดพระธาตุหริภุญชัย ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

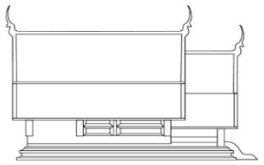
วิหารหลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้าและหลัง อย่างละ 2 ชั้น ล้อกับผังพื้น วิหารวัดหางดง ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

วิหารหลังคาจั่วผืนเดียว ผังผืนสี่เหลี่ยมผืนผ้า วิหารวัดพระสิงห์ ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

เจติยวิหาร วัดโพธารามมหาวิหาร ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

วิหารหลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้า 1 ชั้น ผังผืนสี่เหลี่ยมผืนผ้า วิหารน้อย วัดบุพพาราม ภาพลายเส้นโดย จตุพร แก้วนิ่ม

5. อภิปรายผล

วิหารไตยวนมี 3 ประเภท คือ วิหารโถง วิหารทึบ และเจติยวิหาร

วิหารโถงเป็นวิหารที่ไม่มีผนัง สร้างขึ้นในสมัยแรกๆ พบในพุทธศตวรรษที่ 21 วิหารโถงนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เดิมอาจถูกสร้างให้เป็นวิหารชั่วคราวก่อนในสมัยเมื่อเริ่มสร้างวัด เพื่อใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในขณะก่อสร้างก็ได้ เมื่อเกิดความนิยมในภายหลังจึงมีการสร้างวิหารโถงให้มีความมั่นคงแข็งแรงและสวยงามขึ้น หรืออาจเป็นการออกแบบเพื่อให้เกิดแสงสว่าง หรืออากาศถ่ายเท วิหารโถงบางหลังภายหลังได้ก่ออิฐให้เป็นวิหารทึบ เช่น วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นต้น

วิหารทึบ มี 5 ลักษณะ ที่โดดเด่นเป็นวิหารที่มีการย่อเก็จในผังอาคารซึ่งพบมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 24 กระทั่งปัจจุบันก็ยังมีการสร้างวิหารย่อเก็จเช่นเดียวกับอดีต สำหรับวิหารที่มีห้องท้ายพระประธานและวิหารที่มีคันธกุฎีเป็นส่วนประกอบ พบว่ามีมาก่อนในสุโขทัยกำแพงเพชร ซึ่งพัฒนาขึ้นในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ปัจจุบันไม่ได้รับความนิยมในการก่อสร้าง วิหารที่มีผังผืนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้านิยมตั้งแต่สมัยครูบาศรีวิชัย ในพุทธศตวรรษที่ 25 มาถึงปัจจุบัน และวิหารตรีมุขเป็นรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากภาคกลาง ในสมัยรัชกาลที่ 3

ส่วนเจติยวิหารสร้างขึ้นโดยมีพุทธคยาเป็นต้นแบบ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21

ความโดดเด่นของวิหารย่อเก็จอันเป็นลักษณะหนึ่งของวิหารไตยวนนี้ ไม่พบในวิหารไตลื้อในจังหวัดน่านและแพร่ วิหารไตยองในจังหวัดลำพูน และวิหารไตใหญ่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน การย่อเก็จของอาคารนั้น พบทั้งที่ย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน เช่นวิหารต้นแกว๋น สร้าง พ.ศ. 2401 เป็นต้น การย่อเก็จ

ด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 2 ตอน เช่น วิหารวัดหางดง สร้าง พ.ศ. 2380-2400 วิหารวัดบวกครกหลวง สร้าง พ.ศ. 2400-2440 เป็นต้น การย่อเก็จของผังผืนนี้มีความสัมพันธ์กับรูปแบบหลังคา เช่น ผังผืนวิหารย่อเก็จด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน หลังคาวิหารจะเป็นจั่วซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น เช่นวิหารวัดทุ่งอ้อหลวง วิหารวัดสำเภา จังหวัดเชียงใหม่ แต่ต่อมาเมื่อมีความนิยมในการสร้างวิหารที่มีผังผืนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าในสมัยครูบาศรีวิชัย จึงปรากฏวิหารที่ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างผังผืนกับรูปแบบหลังคา

การย่อเก็จของผังผืนอาคารช่วยทำให้อาคารดูนุ่มนวลขึ้น ไม่แข็งกระด้าง เช่นเดียวกับการย่อมุมของเจดีย์ ธรรมาสน์ ที่มีผลทำให้อาคารเหล่านั้นมองดูไม่เป็นแท่งทึบตัน เกิดความสวยงามจากแสงและเงา ทั้งยังเป็นได้ประโยชน์ในการแบ่งห้องของวิหาร โดยส่วนย่อเก็จห้องท้ายวิหารจะเป็นที่ประดิษฐานพระประธาน หรือส่วนย่อเก็จในห้องแรกอาจใช้ประโยชน์เป็นมุขโถงเป็นต้น การย่อเก็จของหลังคาที่ลดหลั่นไปตามการย่อเก็จของผังผืน ส่งผลให้อาคารทั้งหลังมีความงดงามมากยิ่งขึ้น ทั้งยังเพิ่มพื้นที่ในการประดับตกแต่งหลังคาวิหารด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ที่ซ้อนเป็นชั้นๆ หลั่นลงมาเป็นลำดับ

6. บทสรุป

แบบแผนทางสถาปัตยกรรมวิหารไตยวน สามารถแบ่งได้เป็น

1) วิหารโถง คือ วิหารที่ไม่มีผนัง พบว่ามีการสร้างมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 ถึงพุทธศตวรรษที่ 24 ได้แก่ วิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง วิหารหลวง วัดเสลารัตนปัพพตาราม จังหวัดลำปาง และวิหารจามเทวี วัดปงยางคก จังหวัดลำปาง

2) วิหารทึบ คือ วิหารมีผนังก่อทึบทั้ง 4 ด้าน โดยสามารถแบ่งรูปแบบวิหารตามผังพื้นได้ดังนี้

2.1) วิหารที่มีการย่อเก็จในผังอาคาร ด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 1 ตอน และ ด้านหน้า 2 ตอน ด้านหลัง 2 ตอน พบในล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 ได้แก่ วิหารวัดต้นแกว่น จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น เป็นลักษณะโดดเด่นของวิหารล้านนา

2.2) วิหารที่มีห้องท้ายพระประธาน ได้แก่ วิหารพระพุทธ วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง สร้างในต้นพุทธศตวรรษที่ 21 วิหารลักษณะนี้พบจำนวนน้อยในล้านนา แต่พบมาก่อน ในสุโขทัยและกำแพงเพชร

2.3) วิหารที่มีคันธกุฎีเป็นส่วนประกอบของอาคาร พบตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 โดยแบ่งเป็น วิหารหรืออุโบสถที่มีคันธกุฎีในห้องสุดท้ายของอาคาร ได้แก่ อุโบสถวัดยางหลวง และวิหารโถงที่มีคันธกุฎีภายในวิหาร ได้แก่ วิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง ทั้งนี้พบการสร้างอาคารที่มีคันธกุฎีในห้องสุดท้ายของวิหารเรื่อยมาถึงพุทธศตวรรษที่ 24 คือ วัดขุนคงหลวง ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากาวิละ ในระยะเดียวกันนี้ ได้ปรากฏวิหารที่มีคันธกุฎีท้ายวิหารด้านนอก ได้แก่ วิหารลายคำ วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร วิหารหลวง วัดป่าแดงมหาวิหาร และวิหารวัดปราสาท

2.4) วิหารที่มีผังพื้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า โดยอาจมีมุขหน้า หรือมุขหน้าและมุขหลัง พบว่าได้รับความนิยมในช่วงสมัยของครูบาศรีวิชัยในพุทธศตวรรษที่ 25 ได้แก่ วิหารวัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นต้น

2.5) วิหารตรีมุข ได้แก่ วิหารน้อยวัดบุพพารามหลังเดิมก่อนการบูรณะ รูปแบบวิหารตรีมุขนี้ เริ่มนิยมในภาคกลางของไทยก่อน ราวรัชกาลที่ 3 (ครองราชย์ พ.ศ. 2367-2394) ภายหลังจึงแพร่เข้ามาในล้านนา ช่วงสมัยรัชกาลที่

4 เป็นอย่างช้า เช่น วิหารน้อยวัดบุพพาราม วิหารวัดดอยน้อย จังหวัดลำพูน ทั้งอาคารตรีมุขประเภทอื่นที่พบในล้านนา เช่น หอไตร ก็พบว่าเกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา

3) เจติยวิหาร พบเพียงที่วัดโพธารามมหาวิหาร สร้างในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 สร้างตามแผนผังเจดีย์ที่พุทธคยา โดยลักษณะเจติยวิหารนี้ปรากฏมากในพุกามตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา

รูปแบบหลังคาวิหารไตยวนโดยทั่วไปมีโครงสร้างหลักเป็นหลังคาจั่ว ที่ต่อปีกนกด้านข้าง โดยมีการเรียงซ้อนกันของหลังคาจั่วในตอนหน้าหลังได้ดังนี้

1) หลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้าและด้านหลังอย่างละ 1 ชั้น

2) หลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้า 1 ชั้น ไม่ซ้อนด้านหลัง

3) หลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 1 ชั้น

4) วิหารที่มีหลังคาจั่ว ซ้อนด้านหน้า 2 ชั้น ด้านหลัง 2 ชั้น

5) วิหารที่มีหลังคาจั่วผืนเดียว ไม่ซ้อนหน้าและหลัง

6) วิหารที่มีหลังคาเป็นเจดีย์มีเพียงเจติยวิหาร วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่

วิหารไตยวนก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 รูปแบบหลังคาจะมีความสัมพันธ์กับผังผืนวิหาร ภายหลังการสร้างและบูรณะโดยครูบาศรีวิชัยที่นิยมผังวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ยังคงรูปแบบหลังคาที่ซ้อนด้านหน้าและหลังตามลักษณะวิหารเดิม ด้วยเหตุนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นไป จึงปรากฏวิหารที่ไม่มีความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบหลังคากับผังผืนวิหาร

เอกสารอ้างอิง

คณะอนุกรรมการตรวจสอบและชำระตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่. (2538). *ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ 700 ปี.* เชียงใหม่: มิ่งเมือง.

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพฯ: จันทร์เพ็ญ.

พระยาประชากิจกรจักร. (2557). *พงศาวดารโยนก.* นนทบุรี: ศรีปัญญา.

พระรัตนปัญญาเถระ. (2501). *ชินกาลมาลีปกรณ์.* กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2545). *หาพระหาเจ้า.* กรุงเทพฯ: มติชน.

พีระนันท์ นันทขว้าง. (2553). *การศึกษารูปแบบโบสถ์ และวิหารล้านนา ในเขตภาคเหนือตอนบน ตั้งแต่ยุคฟื้นฟูอาณาจักรล้านนาถึงยุครูบาศรีวิชัย.* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร).

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.(2539).*พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วรลัญจน์ บุณยสุรัตน์. (2542). *การศึกษารูปแบบวิหารทรงปราสาทในเขตภาคเหนือ.* (รายงานผลการวิจัย), เชียงใหม่: คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

วัดพระธาตุลำปางหลวง. (2550). *ตำนานวัดพระธาตุลำปางหลวง*. ลำปาง: จิตวัฒนาการพิมพ์ลำปาง.

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2551). *วัดพระธาตุลำปางหลวง: บูรณะระเบียงคด หอไตร และกุฏิพระแก้ว*. เชียงใหม่: สำนักศิลปากรที่ 7 น่าน.

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2559). *ข้อวินิจฉัยประวัติครูบาเจ้าศรีวิชัย.* เชียงใหม่: กลุ่มพุทธมาลัย.

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี และคณะ. (2557). *หอไตรล้านนา*. (รายงานผลงานวิจัย). กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี ธนิกานต์ วรธรรมานนท์. (2559). *การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระบรมสารีริกธาตุกับการสร้างบ้านเมืองบนที่ราบเชียงแสน*, (รายงานการวิจัย). เชียงราย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เชียงราย.

สงวน โชติสุขรัตน์. (2515). *ประชุมตำนานลานนาไทย. ก*รุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.